

R.S.Karenov

Bard who made an outstanding contribution to Aitys

Orynbaja Bajkozhauly is devoted to unique creative activity outstanding XIX centuries. Meetings of the poet with large educators of that time are shined. The estimation is given to poetic competition of Orynbaja with others, their creative Enrichments during such meetings.

ӘОЖ 894.342:398

Р.С.Каренов

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті***Арқалы жырдың кең сабазы Орынбай ақын**
Туғанына 190 жыл толуына орай

Мақалада XIX ғасырдың әйгілі ағартушы ақыны Орынбай Байқожаұлының өмірі мен қызметі зерттелген. Әр түрлі түпнұсқа деректерін талдау нәтижесінде оның дүниеге келген және дүние салған уақыты нақтыланып, шыққан тегі анықталған. Қазақ халқының мақтан тұтар ұлының шығармашылығына қысқаша баға берілді.

Кілтті сөздер: әншілік дәстүр, ақындар шығармашылығы, айтыс өнері, жыр-толғаулар, ойын-сауық, әзіл-оспақ өлеңдер, өнер сайысы, жыр жүйріктері, талант иесі, айтыс ақыны.

*«Ер Тарғын», «Қобыландыны» оқып
байқа,
Абайды оқы, таңырқан, басың шайқа,
Ақындықтың қуаты есіңді алып,
Бас алмастан оқырсың, қайта-қайта.
Кешегі Бұқар жырау, Жанақ ақын,
Шөже, Орынбай халыққа жайған
даңқын.*

Сұлтанмахмұт Торайғыров

Кіріспе сөз

Шіркін, қасиетті топырақ! Хан жайлаған Көкшетау! Қасым Аманжолов тілімен айтқанда: «Жаннаты жер мен көктің сұлуы Көкше!».

Көгілдір Көкше өңірі өнердің талай тарланбоздары мен ақиық ақындар, әншілер мен күйшілер жасаған сырлы өлке. Сұлу табиғат өзі қандай сұлу болса, өзінің аясында өмір сүрген жандардың да болмыс-бітімінің сұлу, нәзік талғамды, сыршыл сезімді болып келуі жаратылыстың бір заңдылығы тәрізді.

Арқадағы әншілік дәстүрдің ұйтқысы болған, аспандағы аққуға үнін қосқан сал Біржан, ән мен жырдың Құлагері Ақан сері, гәкку үнді Үкілі Ыбырай, сегіз қырлы бір сырлы Балуан Шолақ, әріде өткен ақындар шығармашылығының көш бастаушыларының бірі Шал ақын, біз сөз еткелі отырған арқалы жырдың кең сабазы Орынбай ақын да осы Көкше перзенті еді.

Орынбай ақынның ата-тегі туралы деректер

Сәбит Мұқанов «Айтыстың» бірінші томына жазған алғы сөзінде [1]: «XIX ғасырдың айтыстарын жасаушы ақындардың көпшілігі тарихқа мәлім. Мәселен: Орынбай, Серәлі, Тоғжан, Сақау, Шөже, Балта, Сүйінбай, Кемпірбай, Жанақ, Құлмәмбет, Тәбия, тағы басқалар», — депті. Оның бұл пікірінен Орынбайды XIX ғасырдың белді ақындарының қатарына қосқанын аңғарамыз.

Байқожаұлы Орынбай XIX ғасырдың қазақ поэзиясында өзіндік үлкен орны бар зор талант иесі, айтыс өнерін дамытуға мол үлес қосқан, жыр-толғауларының ойлылығымен, ұйқастарының шеберлігімен көзге түседі.

Ол ақындар шығармашылығын аса үздік дамытушы жүйріктеріміздің бірі. Қолда бар мұрасын талдай келгенде, оның өз кезіндегі талай дүлдүлдермен кездескенін және олардың көбісін жеңгенін көреміз. Сөйткенмен де айтулы өнер иесінің өмірі мен шығармашылығы оқушыға жете таныстырылған емес [2,3].

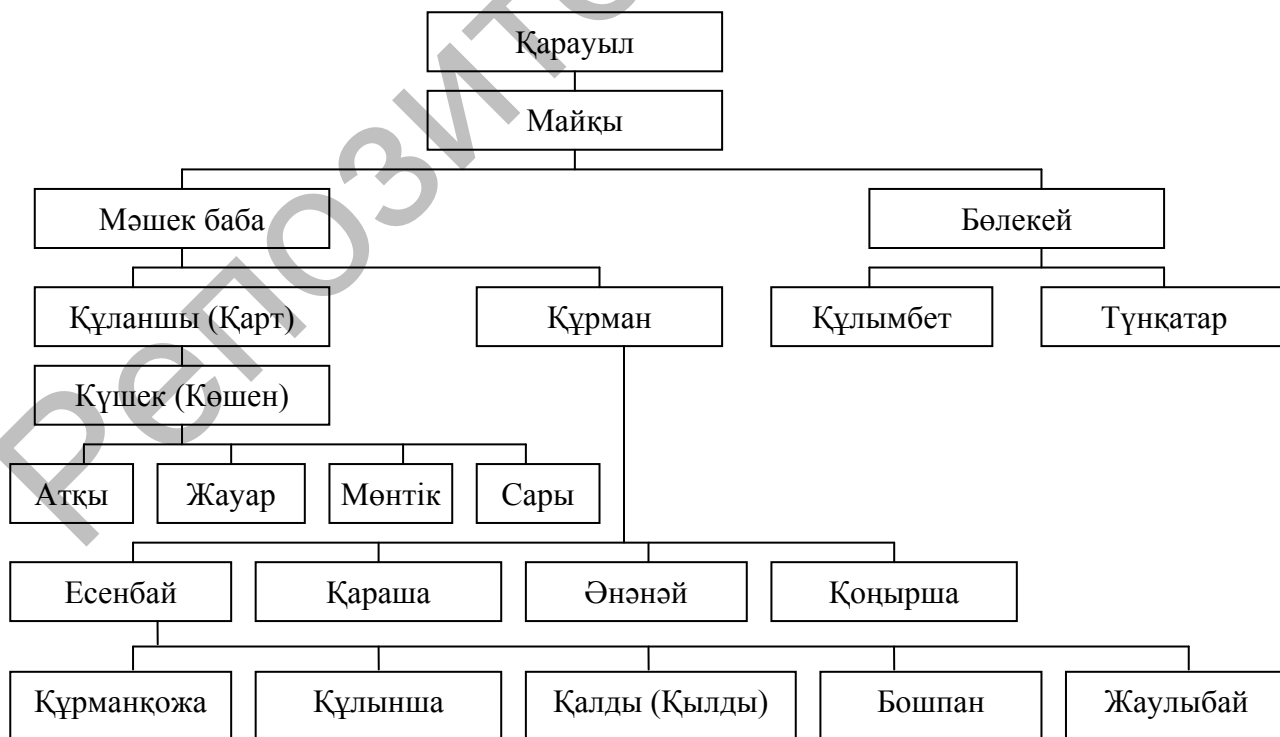
Қазақтың аты мәшһүр ақындарының бірі Орынбайдың туған жері — қазіргі Көкшетау өңіріндегі Айыртау ауданы, Ақбас көл мен Сары өзен бойы. Руы — Қарауыл.

Орта жүздегі Арғын тайпаларының бір бөлігі «Жеті момын», немесе «Бес момын», тайпа бірлестігі ретінде белгілі. Шәкәрім Құдайбердіұлының атақты «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі» атты еңбегінде «Жеті момын» тайпалық бірлестігін құраған тайпалардың құрамы мен саны нақты берілген. Автор «Жеті момынға» Атығай, Қарауыл, Қанжығалы, Тобықты (Тауфиықты) және Бәсентиннің үш баласын (Айти, Байымбет, Жанай) кіргізген.

Біздің пікірімізше, сондықтан бұл тайпалар ел аузында «Жеті момын» деп Бәсентиннің үш баласын жеке-жеке есептегенде, кейде Бәсентиннің өзін атағанда «Бес момын» деп атала беретін болса керек.

Қарауыл руы (тайпасы) — Арғынның «Жеті момын» деп аталатын тайпалар тобындағы жеті (бес) рудың (тайпаның) бірі. Ел аузында сақталған шежіре нұсқалары бойынша, Арғынның екінші әйелі Момын анадан Қарасопы, ал одан Қарауыл туылған. Қарауылдар Арғын ішіндегі саны жағынан да, алар орны мен беделі жағынан да ірі тайпалардың біріне жатады. Қарауылдар қазақтың үш жүзінің басын қосқан ірі саяси тұлға, мемлекет қайраткері Абылай хан арқа сүйеген тайпа ретінде де белгілі. Қарауыл тайпасынан ерлігіне елі сүйсінген батырлар, ел тізгінін қолына алған билер, бүкіл қазаққа өнерімен танымал болған небір дүлдүл ақын-әншілер шыққан. Орта жүз рулары туралы сөз еткенде: «Қарауылдың ішінде өлең айтпа» деген сөздің сақталып қалуы да көп нәрсені аңғартса керек.

Қарауылдардың ұраны туралы алғашқы мәлімет Г.Н. Потаниннің еңбегінде кездеседі. Онда Қарауылдың ұраны — Қарақай деп көрсетіледі. Халық аузында сақталған кейбір шежіре үлгілерінде Қарақай — Қарауылдың әкесі ретінде айтылады. Бұл үлгі бойынша оның шығу тегі: Арғын — Қодан (Қотан жырау) — Дайырқожа (Ақжол) — Қарасопы — Қарақай — Қарауыл болып келеді [4].

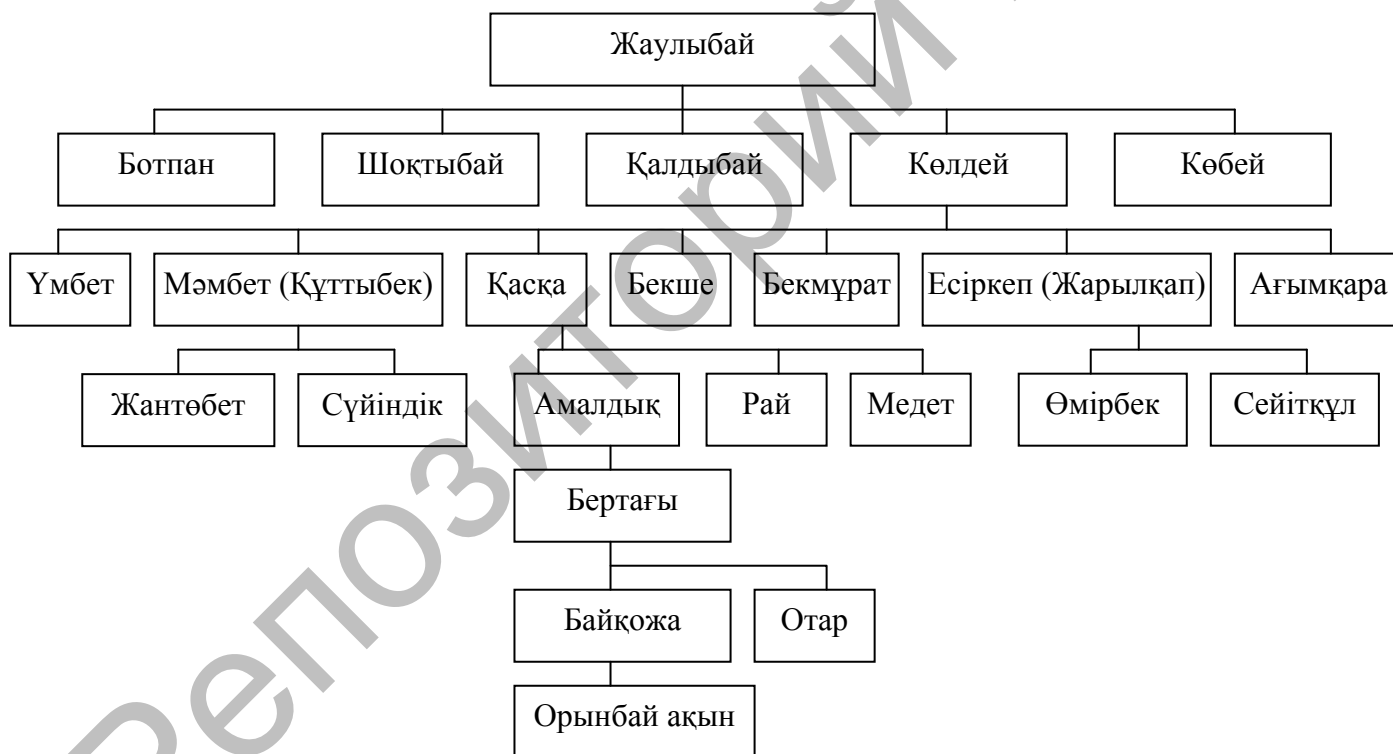
Қолда бар дерек мәліметтері негізінде Қарауыл тайпасының Құланшы (Қарт), Құрман, Бөлкей ру бірлестіктерінен құралатынына көз жеткіземіз. Құланшыдан (Қарттан) тарайтын Күшектің (Көшеннің) төрт ұлы Атқы, Жауар, Мөңтік, Сары және Құрманнан тарайтын Есенбай, Қараша, Әнәнәй, Қоңырша ел ішінде «сегіз ата» аталған Қарауыл руларын құрайды. Ал Бөлкейден тарайтын Құлымбет пен Тұнқатар ұрпақтары бұл сегіз атадан бөлек таратылады. Сонымен, айтылғандарды кесте түрінде былай беруге болады:

Құланшы руының кейбір шежірелік нұсқасы бойынша Жаулыбай руы Құланшыдан таратылады. Қарауыл тайпасының шежіресі туралы мәліметтер беретін кейбір деректерде Жаулыбай руы Құрманнан таратылады. Халық аузынан жазып алынған нұсқаларда Жаулыбай былай таратылады: Қарауыл — Майқы — Мәшек баба — Құрман — Есенбай — Жаулыбай.

Сонымен, Орынбай ақынның шығу тегі былайша таратылады: Қарауыл — Майқы — Мәшек баба — Құрман — Есенбай — Жаулыбай — Көлдей — Қасқа — Амалдық — Бертағы — Байқожа — Орынбай (кестені қара.).

Айыртау өңірінде бір-бірімен шынтақтаса жатқан шағын-шағын екі көл бар. Көктемгі қар суы кемерін лықылдата кішірек өзекше сол екі көлді көктей өтеді де, барып-барып Торанғұл өзеніне құяды. Оны жергілікті халық Көкөзек атайды.

Айдыны күміс теңгедей жарқыраған, айнала жасыл құрақ, нар қамыс көмкеріп, аққуы, қазы мен үйрегі бір кездері жыртылып айырылатын қосарлы көлдің теріскей беті кең жазық айқай дала да, түскейін ақ қайыңды сұлу тоғай шымылдықтап қоршаған. Тоғайдың жылы ұдай әдемі қойнауына аз үйлі ауыл қоныс тепкен. Ақындығымен, жыршылығымен айнала атырапқа аты жайылған Бертағы есімді қадірменді кісінің ауылы.

XIX ғасырдың алғашқы жартысының бір сәтті күні осы ауыл абыр-сабыр күйге түсті де қалды. Бертағының белбаласы Байқожаның шаңырағын шаттыққа бөлеп, өмірге Көбеген келді. Атасы азан шақырып, атын Орынбай қойды.

Ақынның туған және дүниеден қайтқан жылдары туралы деректер

Бір қызығы, Орынбай ақынның туған жылы мен дүниеден қайтқан жылдары, әкесі мен атасының аты-жөні туралы деректер, оқулықтар мен арнайы басылымдарда әр түрлі жазылып жүр.

Х.Сүйіншәлиев «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты кітабында [5]: «Орынбай Кертағыұлы деп көрсеткен. «Бес ғасыр жырлайды» жинағының екінші томында [6]: «Орынбай 1813 жылы қазіргі

Көкшетау облысы Айыртау ауданында туып, 1891 жылы қайтыс болған. Орынбайдың өз әкесі Байқожа, арғы атасы Кертағы ақын, жыршы болған» деп жазылған.

Ал «Қазақ совет энциклопедиясында» оны Бертағыұлы деп берген.

Дұрысы: Орынбай Байқожаұлы, Бертағы — оның атасы.

«Жеті ғасыр жырлайды» аталатын екі томдықтың бірінші кітабында [7] Орынбай ақынның 1813 жылы туып, 1891 жылы қайтыс болғаны айтылған: «Көкшетау өңіріндегі Айыртауда туған. Өз Әкесі Байқожа, арғы атасы Бертағы ақын. 13-14 жасынан өлең шығарған».

«XIX ғасырдағы қазақ ақындары» атты жинақта [8]: «Соңғы дәлелді деректерге қарағанда, ол (Орынбай ақын) 1816 жылы туып, 1891 жылы қайтыс болған», — деп көрсетілген.

Мыңбай Ысқақовтың «Орынбай туралы» атты мақаласында [9] былай делінген: «Орынбай ақын 1846 жылы мамыр айының бас кезінде Аягөз түбіндегі ауылдардың бірінде Сібір мен Қазақстанда айдауда болған поляк А. Янушкевичпен (1803—1857) кездеседі. Онымен екі айдай бірге жүріп, Алматының іргесіндегі Қарғалыға келіп қайтады (қазіргі Алматы қаласы, 1854 жылы салына бастаған). Бұл — Жамбылдың туған жылы. А. Янушкевичтің жазып қалдырған кітабы 1966 жылы орыс тіліне аударылып басылды. Онда Орынбай жөнінде бірсыпыра мағлұмат бар. А. Янушкевичтің айтуынша, 1846 жылы Орынбай 30 жаста болады, демек ол 1816 жылы туған. Орынбайдың әкесі де, атасы да ақын болған, өзі 10 жасынан бастап ақындық жолға түскен».

Қаратай Биғожаұлы мен Ғазиз Мұсаұлы жазған «Орынбай ақын» атты мақаласында [10] мынадай қызық деректер келтірілген: «Орынбай 1819 жылы қазіргі Көкшетау облысының Айыртау ауданындағы Қабақ көлінің маңында Байқожа деген орта шаруаның шаңырағында дүниеге келіп, 1906 жылдың қыркүйек айында Атбасар қаласы төңірегінде, сексен жетіден сексен сегізге қараған жасында қайтыс болыпты. Сүйегі сол мандағы бейітке жерленіпті (сол жылы күзде Атбасар жәрмеңкесіне барған базаршылардың айтулары бойынша)».

Орынбайдың бәйбішесі Бибатпа, балалары Омар, Оспанның айтулары арқылы жеткен дерекке қарағанда, Шөже одан бір мүшелдей үлкен екен [11]. 1808 жылы туған Шөжеден Орынбай бір мүшелдей кіші болса, оның 1819 немесе 1820 жылы туғанын шамалау қиын емес.

Ал ақынның өлген жылын анықтауға келер болсақ, бұл ретте Орынбай Байқожаұлының 1891 жылдан көп кейін қайтыс болғанын дәлелдеу қиын емес. Өйткені ол Шөже ақын Қаржаубайұлынан (1808–1895), Зілғара, Шопан Байтоқа ұлдарынан, Мұстафа батыр Сегіз Серіұлынан (1840–1899), Біржан сал Қожағұлұлынан (1825–1897), Шыңғыс Уәлиханұлынан (1811–1902) кейін қайтыс болыпты [10].

Орынбайдың ақындық өнерге араласуы

Орынбай бес жасынан ауылда ескіше оқып, сауатын ашады. Сол кезден-ақ оның бойында халық әдебиетіне деген сүйіспеншілік ояна бастайды.

Ол ақындық өнерге ерте араласып, 10-15 жасынан бастап, әуелі жырды жаттай айтып, кейін ойын-сауық керегіне жарар әзіл-оспақ өлеңдер шығарып танылған. Ер жете келе төселген ақын дәрежесіне жетіп, өз кезінің ірі ақындарымен өнер сайысына түсіп өткен. Орынбай көп ақындармен айтысқан. Оның Шөже Қаржаубайұлы, Ақансері Қорамсаұлы, Арыстанбай Тобылбайұлы, Серәлі Еруәліұлымен және басқа белгілі жыр жүйріктерімен айтысып, олардың көбін жеңуі топ жарған, тегеурінді талант иесі екенін танытады.

Орынбай ақын жас кезінен Шоқанның әкесі Шыңғыс төремен қоныстас, замандас болған; шекара бастығының кеңесшісі Тұрлыбек Көшеновпен құдандалы, жолдас болған. Тұрлыбектің ағасы Жанбай деген кісінің қызын алған. Шыңғыс Уәлиханов та, Тұрлыбек Көшенов та өз заманының озық ойлы, көзі қарақты кісілері болған.

Орынбай Шыңғыс Уәлихановтың «оң тізесі» болған ақын деген дерек бар. Өйткені Шыңғыс Уәлиханов Орынбайдан ауыз әдебиетінің көптеген өлең-жырларын жазып алған. Бұл туралы Ә. Марғұлан Шоқан әкесінің Орынбайдан көптеген өлең-жырлар жазып алғандығын, бірақ сол хатқа түскен материалдардың әлі күнге дейін мәлімсіздігін қынжыла айтқан дейді.

Білген адамдардың айтуына қарағанда, Орынбай әр кездегі жиындарда жүзден астам ақынды жеңген. Осы айтыстардың біразы кезінде баспа бетінде жарық көрген.

Арқаның көптеген өлең-жырлары, айтыс-толғаулары XX ғасырдың 35-жылдарына дейін әр мерзімде баспадан шығып отырған. Мәселен, Орынбайдың Арыстанбай, Қожа (Қожабек), Шөже, Тоғжан, Серәлі ақындармен айтыстарының ертерек баспадан шыққаны белгілі. Ақынның Қожамен айтысы 1883 жылы Я. Лютштің «Киргизская хрестоматиясында» (124-128 б.) жарияланды. Бұдан

кейін Орынбайдың Арыстанбай ақынмен айтысы 1929 жылы «Жаңа әдебиет» журналының 12-ші санында басылды. С.Сейфуллин жинағында жарияланды. Ал Орынбай мен Шөженің айтысы С.Сейфуллин жинап бастырған «Қазақтың ескі әдебиет нұсқаларында» (1931) келтірілген болатын. Тек 1936-1938 жылдардағы саяси жағдайдың шұғыл өзгеруіне байланысты, «Абылайдай, Шыңғыстай, Ерденей хан, сұлтандарды мақтаған, яғни шынжыр балақ, шұбар төстердің заманын көксеуші сарай ақыны болған» деген біржақты баға беріліп, Орынбайдай атышулы ақынның өлең-жырларын ашық айтқызбайтын болған, ел есінен ұмыттырып жіберуге тырысқан. Осынау күнгі әдебиетіміз бен тарихымыздан ақынның өз орнын, өз бағасын ала алмауы, Орынбайдың өз өлең-жырларында аз ғана ұлтымызды тапқа, топқа бөлмеуінен, сол заманның жарлысын мақтамауынан, кедейін жақтамауынан болуы керек. Ағиық ақынның көптеген асыл шығармалары сол себепті жойылып кеткені анық та. Тек жаны ашыр туыстары мен заман ағымының түзелетініне сенімі болған сауатты жандардың ғана қолында сақталған ақынның кейбір өлеңдері, айтыстары бүгінгі күнге жетті. Белгілі әдебиетші Есмағамбет Ысмайлов пен Мәлік Ғабдуллин, тағы басқа да азаматтардың көмегімен, ізденуімен Орынбай ақынның кейбір айтыстары, жырлары мен арнау өлеңдерінің аз ғана бөлігі халыққа ұсынылды.

Сонымен, XIX ғасырда өмір сүріп, асыл сөздің бұлбұлы, айтыс өнерінің дүлдүлі атанған Орынбай шығармашылығының алатын орны әдебиетіміздің қазіргі кемелденген шағында да өз биігінен түскен жоқ, өз шағында да өз биігінен түскен жоқ, өз бағасын жоймақ та емес. Қайта болашақтағы мәдениетіміз бен әдебиетіміздің, өнеріміздің нәрлі, құнарлы бастауларының бірі болмақ. Орынбай ақын жайында көптеген тарихи деректер, естеліктер, әңгіме-аңыздар баспасөз беттерінен жарық көріп те жатыр. Осынау сөз зергері өз заманының адамын өнер мен мәдениетке, бірлік пен парасаттылыққа шақырған жаршы болып өткеніне тарихымыздың өзі куә. Сондай-ақ ақынның өз заманының өзгелерден өресі биік алыптарымен, атап айтқанда, Шоқан, Біржан сал, Ақан сері, Үкілі Ыбырай, Шөже, Арыстанбай, тағы басқалармен жақсы қарым-қатынаста болуы оған үлкен әсерін тигізді. Орынбайдың сол заманда ел тізгінін ұстаған Шыңғыс, Ерден, Ғұбайдолла, Зілғараның Әлібегі сияқты атақты адамдардың көбімен дәмдес болып, кейбіріне жыр арнауы ақынның ел арасындағы беделін, абыройын көрсетеді.

Орынбайдың халық арасындағы бедел биігіне орай, оның ақындық шалымын Шоқан да, ұлы түркітанушы-ғалым Василий Васильевич Вильгельм де, поляк революционер-демократы Адольф Янушкевич те, ұлы ағартушы-ғалым Ыбырай Алтынсарин де және басқалары сол кездің өзінде-ақ аса жоғары бағалады. Шоқан Уәлиханов қазақ өлеңдерінің түрлерін жіктейтін «Қазақ халық поэзиясының түрлері жөнінде» деген еңбегінде Орынбай ақын туралы былай деген: «5 өлең. Бұл форманы қазір барлық жаңа ақындар айтыста да, сондай-ақ жырда қолданады, әсіресе оны қолдануға үлес қосқан Қарауыл руынан ... шыққан Орынбай мен Атығай руының Жаңа қырғыз дейтін атасынан шыққан соқыр ақын Шөже».

Жалпы алғанда, Орынбай — айтыс ақыны. Айтыста оған тән қасиет — өзі жақсы білген, терең ұғынған жайды бетке ұстап, қарсыласының аузын аштырмауға тырысуы, тізгінді өз қолынан шығармауға, қара нөсер жауындай төгіп айтуға ұмтылуы. Бұл оның жүйріктігінің, хас шеберлігінің белгісі еді. Оның бір топ айтыстарының ішінде алдымен ойға оралатыны Тана (Дана) ақынмен айтысы. Өйткені Орынбай ақын қартайған шағында өзінің жыршылық жолын есіне алғанда, осы айтысты өмір бойы ұмытпай жиі-жиі тебірене есіне алып отырған екен.

Орынбайдың алғаш үш жүзге танылуы

Қаракесек Шаншардың асын ұрпақтары үш жүз баласына жар салып, бұрын-соңды берілген астардың бір үлкеніне айналдырып өткізгені тарихтан белгілі. Міне, осы асқа Орта жүзден жас Орынбай ақынды жарты жыл бұрын шақырған екен. Әдетте ас беру мейрам ретінде, діни ғұрыптардан басқа ат шабыста, палуан күресі, көкпар тартуда, ақындар айтысы да басқа да сайысқа түсетіні хақ.

Алдымен өнер сайысына Балта мен Шөже шығады. Айтыс аяқталып, Шөже жеңімпаз аталады.

Ақындар айтысының ең соңында Найман елінен келген Тана (кейбір деректерде Дана) деген ақынмен Орынбай ақын айтысады.

«Шу» дегеннен-ақ Тана ақын өзінің руын айтып, аруағын шақырып:

*Мен-дағы Найман деген ел болармын,
Дәрежем Арғынменен тең болармын.*

*Тобықты, Төлеңгітті зар жылатып,
Айдаған Көкше жаяу мен болармын, —*

деп тұқыртпақ болғанда, Орынбай оның ұрлығы мен өтірігін бетіне басып, ретті жерінде өзге де өнеге-өсиет сөздерін айта отырып, тебірене жырлап, былай дейді:

*Маған неге айтасың Наймандықты,
Әлі қойған жоқпа едің айуандықты.
Ұрлық пенен өтірікті бір қоймасаң,
Ұрлық қылған оң жолға қашан шықты?*

Орынбайдың шымыр шешендік сөздерді түйдегімен тастайтынын, еті қызған сайын көсіліп, ширыға, шамырқана түсетінін сезген қарсыласы оған: «Қайта-қайта келесіз Аягөзге!» — деп мін айтып, тоқтатпақшы болады. Бұл сөз оны қамшылай түсіп:

*Сөзім жақсы көңілді ашқаннан соң,
Шыдамаймын өнер, шіркін, тасқаннан соң,
Жөнін тап та, сен де бар, Найман інім,
Сайран қылам өнерім асқаннан соң, —*

дейді. Бұдан ештеңе өнбеген соң Тана ақын айтыс ыңғайын өзгерте, шарифат сөздеріне көше келе:

*Ореке, қазан жетсе өлемісің,
Хақлығың ісләм дінін білемісің?
Шарифат сұрауынан мен сұрайын,
Бір деген немене білемісің?—*

деп өз үкімін өзі айтып, сағағынан ілінеді.

Сонымен, ол 12 сұрақ беріп, мүдірте алмағаннан кейін Орынбай: «Ендігі кезек менікі болсын», — дейді. Бұған қарсыласының ризалығын алғаннан кейін, Тананың діни сауатының өзінен төмендеу екенін сезген Орынбай айтысты аяғына жеткізу ниетімен, ал енді сізден менің бір сұрағым бар депті де:

*Мұндайда аса жүйрік бойын сақтар,
Жұртқа мәлім болғанды әркім мақтар,
Пайғамбар, мүрсәл, машайық, сахабалар,
Бас иіп бәрі келіп неге тоқтар, —*

дейді.

Көп ойланып, жауап таба алмаған Тана:

*Жанасың жақсылармен жүре алмадым,
Қасында ғалымдардың бола алмадым.
Ғұлама екеніңді мойындадым,
Мәнісін өзің айтшы біле алмадым, —*

деген екен.

Сонда Орынбай сөзін түйіндеу мақсатымен:

*Ғалым болсаң, әрине, таласарсың,
Надан болсаң жолыңнан адасарсың.
Жалғыз ауыз сөзімді өзім шешсем,
Тағыда сылтау тауып жалтарарсың! —*

дейді.

Сөзден бұлтаруға шамасы келмеген Тана:

*Қазыбек Қаздауысты келген елің,
Жарайды сөзге дәлел бергендерің.
Жалғыз ауыз сұрағың шешілсе егер,
Таласпаймын, бәйгеден қалған жерім, —*

деп мойындаған соң, Орынбай:

*Әуелі сөз бастайын ағузы билә,
Мұхаммед Құдай досы өзің қолда.
Жиырма тоғыз ғаріпсіз сабақ болмас,
Әл-хамсыз намаз болмас,
Екі жиһан саруар рәсулолла,
Бәрінің бір тоқтар жері Хұлху Алла, —*

деген екен.

Осы айтыстан кейін Орекең аты үш жүзге аян болып, белгілеген бәйгеден басқа Құнанбай алтын оқалы шапан жапса, ояз мың теңге ақшадай сыйлық берген деседі.

Орынбай ақынның өлеңдері

Орынбай тек айтыс ақыны ғана емес, оның басқа да өлеңдері болған. Ол жастайынан ауыз әдебиетін еміп өскен, соның үлгілерін бойына сіңірген ақын. Сондықтан да халық арасындағы жалпақ әлеуметтің көңілінен шыққан тамаша жыршы да болған.

Орынбай тек ел аузындағыларды айтып қоймай, сонымен бірге өз жанынан ұзақ толғаулар, жыр шығарған. Олар ақын туындыларының тақырып шеңберін, оның дүниетанымын, өмірге, адамға көзқарасын нақты аңғартады. Орынбайдың өлең түрінде жазылған «Жұмбақтары», «Тақпақ сөздері», «12 айдың атынан айтқан өлеңі» және басқа жыр, толғаулары бар.

Өзінің шығармаларында ақын ел ұйытқысын кетірушілерге, озбыр үстем өкілдеріне наразылық білдіріп, өзінше адамгершілік ойлар ұсынған. Аталмыш шығармаларының кейбірі бізге баспа арқылы да, ауызша да жеткен. Бірақ оның әр тұста жазылып алынған өлеңдері әлі ғылыми жүйеге түскен жоқ. Ал Орынбайдың баспа көрген өлеңдерінің өзі оның өз кезіндегі әлеуметтік мәселелерге үн қосқан ойлы ақын екенін танытады. Ақын, әсіресе, старшын, аға сұлтандық сайлаудың сырын ашуға тырысады. Билікке таласып, ақылы болмаса да ақшасы барлардың бел алып бара жатқанын ашық айтады:

*Бір жан жоқ болыстыққа талас емес,
Бір-бірінен көңілі аласа емес.
Бір Құдайдан басқаға исінбеген,
Біздің қожя үш жүздің баласы емес.*

*Бастан бұлт кетпейді күн жайланып,
Сақау озды шешеннен, тіл байланып.
Тұлпардан есек озып бәйге алып жүр,
Бұл күнде заман кеткен теріс айналып.*

*Тұлпар басы тоқтамас тасқа ұрынбай,
Ораз атаң отаудың басқұрындай.
Жақсылық жақсы күнде атың шығар,
«Ене табар Қайнардың қасқырындай».*

*Шын болат шынар шапса майрылмас-ты,
Ермек бажаң ұраны — айрылмас-ты.
Бір жаман ұран айтып, салса сауын,
Қатыны, бажаң түгіл, қайрылмас-ты.*

*Бұрынғы өткен істі қуғаны жоқ,
Болмас іске белдерін буганы жоқ.
Ақылға Алатондай болса-дағы,
Бұл күнде болыс болмас туғаны жоқ.*

*Оман аққан дарияның құруы жоқ,
Әділ төре билігін бұруы жоқ.
Тіріліп Наушаруан әділ келсе,
Бұл күнде болыс болмас руы жоқ.*

*Насыбайға жарымас шақшасы жоқ,
Қызға көпшік жараспас боқшасы жоқ.
Қайратқа «Рүстем-Дастан» болсаң-дағы,
Бұл күнде болыс болмас ақшасы жоқ.*

*Керуен шығар қалаға қостарымен,
Амандасып кетеді достарымен.*

*Әркім теке қояды өз лағын,
Ісі бар ма біреудің қошқарымен?*

*Әркім тойда сөйлесер іңкәрімен,
Бектер ауға шығады сұңқарымен.
Әркім бақпай өзінің қотыр тайын,
Ісі бар ма біреудің тұлпарымен?*

*Бір атты бір атпенен өңгере ме?
Айбатын арыстаннан кем көре ме?
Әркім бақпай өзінің көтеремін,
Біреудің тұлпарына жем бере ме?*

*Асқар таудың айбыны қарыменен,
Өзен көркін көреміз жарыменен.
Әркім үкі тағады ботасына,
Ісі бар ма біреудің нарыменен?*

*Есті кісі есермен ойнамайды,
Бойы қысқа тереңге бойламайды.
Ақша берген кісіні болыс сайлап,
Елубасы ел қамын ойламайды.*

*Орның бар өткен биден, өткен ханнан,
Озып жүрген тұлпар бар мың мен саннан.
Көкірексіз көзіменен ой ойлайды,
Бұ күнде бірлік кеткен мұсылманнан.*

*Сөйлейді әр палуан пенде ағасы,
Жыласа, қабыл болар көздің жасы.
Закон жабу жабады иолтыменен,
Есекті ат сайласа елубасы.*

*Құдайым барша жанды жаратып тұр,
Бірін аз, бірін көп қып таратып тұр.
Елубасы тышқанды болыс сайлап,
Арыстанды аузына қаратып тұр.*

*Ақшаңды шашып қара, иә, сенбесең,
Құлан жылқы бола ма кісендесең?
Ағайынның аздығы бос тұрғаным,
Болмаса мен де осал кісі емес ем.*

*Қартайып, ақылымнан танғаным жоқ,
Өлеңде алдыма жан салғаным жоқ.
Руымның аздығы бұл тұрысым,
Болмаса гибрат таппай қалғаным жоқ.*

*Көкірегім дариядай шалқушы еді,
Қызыл тілім кемедей қалқушы еді.
Сөйлесем мың кісінің ортасында,
Тыңдаған қорғасындай балқушы еді.*

*Қанша шешен болғанмен, тілің балдай,
Қалың жұртың болмаса қара талдай.*

*Қара тасты балқытсын қаниа тілің,
Сайлау күні болмайды керім салдай.*

*Көп хүкімді өткіздік көзімізден,
Қате кетсе, кешіргейсіз, сөзімізден.
Кімдер бар әділетпен сайлау түзер,
Бұқара ғайып етсе өзіңізден?*

*Сөз үлгі болады нақылдының,
Оңбасы, сый көп шығар жақындының.
Ақша шашқан адамдар болыс болып,
Бәрі де жайында жүр ақылдының.*

Орынбайдың кейбір өлең-жырлары данышпан Абай поэзиясымен үндес болып келеді. Мысалы:

*Есті кісі есермен ойнамайды,
Бойы қысқа тереңге бойламайды.
Ақша берген кісіні болыс сайлап,
Елубасы ел қамын ойламайды,—*

деуі осыны аңғартады.

Орынбайдың баспа бетінен мәлім өлеңдерінің бірінде Абылай және оның ұрпақтары мен батырлары дәріптеледі. Ақын Бұқар жырау сияқты, Абылайды «қазақтың үш жүзінің басын құраған», қалмақты жеңген қолбасы сұңқар еді деп ардақтаған:

*Бөгенбай, Жанай, Олжабай
Сабалақ атын қойдырып,
Оң қолына қондырып,
Хан Абылай сұңқарға
Қызметші болған ер екен.
Еділдің бойын өрлеген,
Қазаққа теңдік бермеген.
Он сан қара қалмақты,
Ұса менен Серенді,
Жүргенде жері Сайранды,
Соны да алған Абылай...*

Бірде Орынбай денсаулығы онша болмаған соң, көзі тірісінде қарындасы мен жиендерін көріп, амандықтарын біліп қайту үшін Атбасар жаққа барған екен. Сол Алтай еліне барған сапарына мына өлеңі дәлел:

*Дін күткен таза молда пірден артық,
Ғафусыз қамқор әйел ерден артық.
Мысырдан Ескендір тағын тапсаңдағы,
Болмайды туып-өскен жерден артық.
Аққайраң су ішінде тоңбайды екен,
Айрылған ел-жұртынан оңбайды екен.
Бал құйып шыны аяққа берседағы,
Әркімнің өз жұртындай болмайды екен.*

Ақынның өлең-толғауларының мазмұны мен тыңдаушыларына берер үлгі-өнегесіне келетін болсақ, «Бір генералға айтқанына» айрықша тоқталар едік. Мұнда ел билеушілерінің образы ұтымды берілген. Өлеңді оқып отырғанда ақынның ащы мысқылмен шекеп, мүсіндеген, қара ниетті, құлағына менмендігі сай кейіпкерінің портреті көз алдына келеді. Бастапқыда ол тыңдаушы қауымға арнап:

*Жақын зой деп жалбаңдап,
Сырыңды айтпа ұлыққа, —*

деп бір ескертіп алады да, ары қарай нөсерлете жырлап кетеді.

Орынбай сараңдық сияқты жұғымсыз қылықтарды қатты сынап, адамгершіл ақылдар айтқан. Мысалы, оның Бұқарбай деген бір сараң байдың қарау мінезін және оның сараң бәйбішесінің берген қонағасысын сынап айтқан сөзі бар:

*Бұқарбай нашарларға қараспайды,
Жақсыға жаман сөзі жараспайды.
Қолында дәулеті мол адамға,
Қонаққа лақ сойған жараспайды.*

*Бәйбіше лақ деген сөзің айып,
Кетсе дәулет өкінерсің қолдан тайып.
Аты шыққан ақынға лақ сойып,
Кетпеймін бе өлеңмен елге жайып.*

*Мен Орынбай ақын едім жұрт білетін,
Алдында оның тәмам жұрт телміретін...*

Бұл сияқты сын-сықақ, әзіл-оспақ сөздерді Орынбай көп те, дөп те айтып жүрген, күні бүгінге дейін ақын сөздері ел аузында әлі сақталған. Тек жиналып, зерттелуі кенже қалып, шығармаларын толық таныту, оны халық игілігіне ұсыну жолға қойылмай, Орынбайдың даналық сипаты жете танылмай келуі өкінішті-ақ.

Орынбай мен Үкілі Ыбырай

Кезінде Орынбай ақынның: «Үкілі Ыбырайдай жампоз өнершінің жарқ етіп көрінуі — оның өскен өлкесінің ән мен жырдың бесігі екендігі ерекше еленерлік құбылыс», — деп баға бергені ел аузында сақталып қалыпты.

Үкілі Ыбырай Сандыбайұлы (шын аты Ыбырай) (1860, Көкшетау облысы Володар ауданы — 1930) — қазақтың халық сазгері, белгілі әнші (тенор) әрі суырып салма ақын, классикалық халық музыкасының ірі өкілдерінің бірі. Кедей шаруа отбасында туған. Үкілі Ыбырай бала кезінде молдадан оқып, арабша сауатты болған. Жасынан әнге, өлеңге құмар Үкілі Ыбырай қазақтың атақты әнші-ақындарынан (Орынбай, Арыстанбай, Шөже, Біржан, Ақан, Балуан Шолақ, Тезекбай) үлгі-өнеге алып, олардың шығармашылық дәстүрін бойына сіңірді. Өз заманында әнші-сазгерлігімен аты шыққан Үкілі Ыбырайдың музыкалық мұрасында 40-қа жуық әндер бар. Мысалы, «Гәкку» (4 түрі), «Қарақат көз», «Арарай», «Кідік-ай», «Бір қызық ит жүгіріп аң ауласа», «Дүние», «Шалқыма», «Көкше», «Сүйгенім кете барды қасыма еріп», «Қалқа бел», «Қалдырған», «Желдірме» т. б.

Ел арасына кеңінен тараған «Гәкку» әні Ыбырай шығармашылығының шыңы болып табылады. Ыбырайдың әндері жастық шақтың жалын атқан нәзік, таза махаббат сезіміне, оптимистік әуенге, мелодиялық көркем сазға толы, терең ойлы болып келеді.

Е.Г.Брусилловский «Гәкку» әнін «Қыз Жібек» операсында (Жібектің негізгі ариясы), «Арарай» әнін «Ер Тарғын» операсында (Ақжүністің ариясы) пайдаланды. Ыбырай әндерін алғаш нотаға түсірген А.В.Затаевич пен И.В. Коцык. Ыбырай ақындық өнерімен де әйгілі болды. Ыбырайдың өлеңдерін «Бостандық туы» газетіне жариялап, ақынның творчествосы туралы келелі пікір айтқан жазушы С.Мұқанов, сондай-ақ әдеби мұрасын байсалды зерттеген әдебиет сыншысы Е.Ысмайылов болды. Драматург Ш.Хұсайынов Ыбырай туралы «Қайран Гәкку» пьесасын жазды (Тарихи тұлғалар. — Алматы: «Алматыкітап» ЖШС, 2006. — 241, 242-б.).

Осы авторлардың пікірлеріне ден қойсақ, Үкілі Ыбырай аты аңызға айналған аяулы халық перзенттерінің көпшілігімен дәмдес-тұздас, сырлас болған. Бозбала кезінде Орынбай мен Біржан салға жолығып, жыр толғап, ән шырқаған. Сонда Орынбай: «Ауылда, үйде жүріп өнер таппайсың, шырағым, алысқа көз жібер! Ел кез, сонда жақсыларды, әншілерді көп тындап, көп көресің, мен алыс елді көп аралағанымнан опық жегенім жоқ», — деп кеңес берген. Көргені жақсы, көшелі атаның ақ тілегі қабыл болып, жас пері Қызылжар, Атбасар, Ақмола, Омбы шаһарларын емін-еркін шарлаған. Қоянды, Қараөткел, Тайынша жәрмеңкелерінде игі жақсылармен дидарласып, өнерін сынатқан. Орыс, украин, татар әндерін нақышына келтіре орындаған.

Орынбай, Арыстанбай, Шөже және Ұрқия қыз

Әйгілі бұл үш айтыс ақыны бір ауылда сөзден тосылмайтын Ұрқия ақын қыз бар дегенді естіп, сол қызды өлеңмен қақпақылдап, келеке етпек болып, қыздың үйіне іздеп келіпті. Келсе, үй іші адамдары тойға кетіп, қыз үйде жалғыз отыр екен.

Қыз үйіне келген соң әдет бойынша жасы үлкен Арыстанбай ақын, одан кейін Орынбай, сосын Шөже - әрқайсысы бір шумақ өлеңмен өздерін былай деп таныстырады:

Арыстанбай:

*Сұрасаң менің атым Арыстанбай,
Қыз пішер қызыл тонды қарыстамай.
Келгенде ауылыңа ойна да күл,
Арасын екі ауылдың алыстамай, —*

десе, **Орынбай** ақын былай депті:

*Сұрасаң менің атым Орынбай-ды,
Кең саба қымыз құйған «қорылдайды».
Бас қосып отырса да тәмам ақын,
Өлеңнен Орынбай да қорынбайды.*

Ең соңында кезек алған **Шөже** ақынның айтқаны мынау екен:

*Сұрасаң менің атым ақын Шөже,
Жақнайды тамағымға күйген көже.
Бұрынғы сенің апаң буаз өткен,
Сен де боларсың, бойың теже.*

Сонда осылай екпіндеткен үш ақынға қыз бір-ақ ауыз сөзбен былай деп жауап қайтарған екен:

*Арыстанбай өлеңді оқып жүрген,
Орынбай кеудесіне тоқып жүрген.
Сүйегіме мін тақтың ойбай, Соқыр,
Көзіңді қарға-құзғын шоқып жүрген.*

Осыдан кейін алғашқы екі ақын Шөженің қызға орынсыз тиісе сөйлегеніне наразылық білдіріп, Шөже ақын да ұтылғанын мойындап, дереу қоштасып, шығып кеткен екен.

Шөже қайтыс болғанда Орынбайдың айтқаны

Орынбайдың Омар деген баласы «ақын боламын, батаңды бер» деп, әкесін мазалай беріпті. Сонда әкесі: «Кәне, бір-екі ауыз өлең айта қой, мен тыңдап көрейін», — дейді. Омар:

*Баласы Орынбайдың атым Омар,
Жол шетінде жатады шірік томар... —*

деп бастай бергенде әкесі тоқтатып, «Қарағым, сенен шірік томар шығар, жақсы ақын шықпас, ең болмаса:

*Баласы Орынбайдың атым Омар,
Өнер құған жігітке өлең-сонар.
Жамандықпен семіріп ешкім оңбас,
Жақсылықтан жадырап көңіл толар, —*

демейсің бе?» — депті. Омар шынында да айтарлықтай ақын болмаса керек.

Орынбайдың осы үлкен баласы Омар үйленгенде алыстан іздеп Шөже келеді. Сонда Орынбай алдынан жүгіріп шығып, екеуі жылап көріседі. Әзілдері жарасқан атышулы айтыскерлер сонымен бірін-бірі қатты құрметтеп, сыйласып өткен.

Ал Шөже қайтыс болғандағы шығарған Орынбай толғауы ұзақ болса керек. Мынау ел есінде қалған соның бір үзіндісі ғана:

*Бай мықты, батыр шешен малыменен,
Ат мықты, айғыр күшті жалыменен,
Хан, сұлтан, кісі елінде жүрсең-дағы
Әркімді алсын Құдай табыменен.
Балықшы байымайды көлден алған,
Өлеңші байымайды сөзден алған.
Ошақтың үш бұтынан бермеген соң,
Кетеді тарап-тарап желден алған.
Көгалдай көлге біткен құрақтарым.
Иіріліп тастан аққан бұлақтарым.
Құдайым Шөжені алған бізді де алар
Сол күнде тиыш болар құлақтарың...*

Орынбай мен Ақан серінің өлеңмен қағысулары

Орынбай қартайған шағында атақты Ақан серімен кездеседі.

Сырымбет бауырында үлкен бір той болады. Тойға жан-жақтан көп адам шақырылады. Тойға жиналғандардың ішінде, әрине, Орынбай ақын да болады.

– Ореке, дайындықта бол, бұл тойға Ақан сері ініңіз де келіп қалар, сізбен кездескен соң сөзбен бір қағыстырармыз, — дейді жиналғандар.

– Е, келсе-келсін, көз алдарыңда Ақанды бүркітше бір бүрейін, — деп менсінбей сөйлейді Орекең.

– Осы кезде Ақан да келіп қалады.

– Дұрыс болған екен, Ақанды алдымен мен отырған үйге түсіріңдер, ағасына сәлем берсін, арғысын өздерің көре жатарсыңдар, — депті Орынбай.

Айтыс десе елегізіп тұратын қазағым, екі дүлдүлдің сөз жарысын естуге құмартып, олардың кездесуін асыға күткен. Жігіттер Ақанның атын кермеге байлап, өзін Орынбай отырған үйге бастап алып келеді. Жолай Орынбайдың сәлемін түйедей ғып жеткізіпті. Мұны естіген Ақан сері: «Жарайды, өлеңді мен бастайтын болғамын ғой» деп үйге кіріп келген бетте:

*Ассалаумағалейкум, Орекем-ай,
Бір өзің мың кісілік берекем-ай!
Кешегі тәні Шыңғыс заманында,
Сайран ғып жүретұғын мерекем-ай,
Сіздерге біздей іні жар болармыз,
Қалайша кемеңгерге нар болармыз.
Басың бұлбұл, аяғың дүлдүлім-ай,
Бір кезде өзіңізге зар болармыз, —*

деген екен.

Осылай деп Ақан сыртқы қапталын шешіп шегеге іле бергенде Орынбай:

*Үстіңде шапаның бар жалбыраған,
Әкеңнің киіміндей қолбыраған.
Киімі әр заманның басқа-басқа
Бұл киім ұнамайды інім саған, —*

дегенде, Ақан сері тоқталмастан:

*Ақан да сөз табады ағасына
Қарайды ағасының бағасына.
Бұрынғы ата-баба киген киім,
Мирас боп қалмай ма екен баласына, —*

дегенде Орекең: «Тауып кеттің Ақанжан, тауып кеттің, сөз тапқанға қолқа жоқ» деп інісіне қатты риза болған екен. Алайда ол іліп-қағып, жас Ақанды тағы да қайрай түседі.

Ақан сері тазалық сақтайтын әдетімен қолын жуады. Бұлай етпей басқа адамдардың қолын алып амандаспайтын әдетін білетін Орекең:

*Дәретсіз неге керек қолды жуып,
Жігітсің өзің зерек дінге жуық.
Ақанжан, сенен мен бір сөз сұрайын
Шәждаға бас тиді ме өзің туып? —*

деген екен.

Сонда Ақан:

*Хақтығын дін исламның білген шығар.
Хақтықта көңіл жібіп иген шығар.
Ореке, сіз сұрасаң мен айтайын
Иншалла бас шәждаға тиген шығар, —*

дейді.

Орынбай Ақанды әрі қарай қайрай түседі:

*Алданба бұл дүниенің опасы жоқ,
Қалмаған кімнен өтіп бұл дүние боқ.
Шәждаға бас тиді деп айта алмаймын,
Мен оны өз көзіммен көргенім жоқ, —*

дегенде, Ақан:

*Ореке, мақтаныштың реті келмес,
Тәңірім жалғандықты жақсы көрмес.
Бір Алла іш пен сыртты өзі білер,
Пенденің көрмектігі деркар емес, —*

дейді. Осы жерде Орекең: «Тоқтадым, Ақанжан!» деп, әрі қарай сөз қоздырмай, Ақанға ақ батасын берген екен.

Бірде Ақан «өлеңді қойдым» деп пірге қол тапсырған Орынбай ақынның үлкен жиында бай әйелдерінің ортасында өлең айтып отырғанын көріп, оған:

*Сіздер кеме болғанда, біздер қайық,
Жөнді сөзді айтты деп қылма айып.
Пірге барып қол берген имам едің,
Намахрамға көз салдың неге барып? —*

депті. Сонда Орынбай ойланбастан:

*Ақыл аста, күш атта, сөз малдыда,
Ақыл, айла болмайды жоқ-жарлыда.
Парыз, уәжіп сұнатты ада қылып,
Жалғыз-ақ «намахрам» деген сөз қалды ма? —*

деп жауап беріпті.

Орынбай мен Әлібек

Әлібек Зілғараұлы — батыр, шешен, өз заманының көзі ашық азаматтарының бірі болған. Ол аузымен құс тістеген, алдына қара түсірмеген, атқанын құлатқан, қосқанын оздырған, істің ағын ақ деген, қарасын қара деген, ар-намысын ешкімге бермеген, Құдайдан өзгеге бас иемеген кісі.

Әлібек 1815-1876 жылдар шамасында өмір сүрген. Өз өсиеті бойынша зираты Көкшелі тауының етегінде жатыр.

Әлібек батыр әнді-жырды жанындай жақсы көрген, әділ билердің дана сөздерін жатқа қайталап өскен. Шөже мен Тоғжан, Орынбай, Арыстанбай ақындар, Біржан салдар үйінде көп болған адамдар.

Бірде Әлібектің үйіне Орынбай ақын келіпті. Бұлар бірін-бірі сыйласқан дос адамдар болыпты. Орынбайдың Әлібекке арнау өлең шығарғаны белгілі.

Орынбай әңгімелесіп отырып:

— Әлібек, мен бір сұрақ қояйын, — деген екен.

— Қой, қой, — депті Әлібек.

— Дүниенің азабы кімдікі, рахаты кімдікі? — депті Орынбай.

— Дүниенің азабы — ақылдынікі, рахаты — ақымактікі, — депті Әлібек.

— Шайтан бұза алмаған үйді кім бұзады? — депті Орынбай.

— Шайтан бұза алмаған үйді қатын бұзады, — депті Әлекең.

— Тірілердің өлмейтін жері, өлілердің мекені не? — деп сұрапты сонда Орынбай.

— Осы сенің жаңағы айтқан сөздерің қай жерде өлмейді? — деп

Әлібек қарсы сұрақ қойыпты.

— Кітапта, — депті Орынбай.

— Ә, ендеше, тірілердің өлмейтін жері, өлілердің мекені — кітап, — деген екен Әлібек.

Орынбай мен ақын қыз

Орынбай ақын қартайып, шөгіп жатқанда сәлем беруге барып отырғандардың бірі:

— Ореке, талай елде, талай жерде болып, талай ақындармен айтыстыңыз. Сонда жеңілген жеріңіз болды ма? — депті.

— Неге болмасын... Жас жігіт кезімде бір қыздан жеңілгенім әлі есімде, — депті.

— Бір бай қызын ұзататын болып той жасады. Сол кеште қызойнаққа баруды ұйғардық. Күндіз бір топ жігіттер келе жатқан жолымызда балалар қар таудан кішкентай шанамен сырғанақ теуіп жүр екен. Олармен араласып төрт-бес бойжеткен қыздар да сырғанақ қызығына түскен. Бір қыз шанамен біздің алдымыздан заулатып өте шықты. Шанасы тоқтайтын жерге жетер-

жетпесте ауып қалып, орнынан тұра сала үстіндегі қарды қағып жатыр. Қасымдағы жолдастарыма: «Осы қызға бұрыла кетейік» дедім. Бұл қызбен айтысу бұрыннан ойымда болатын. Әлгіндей болмай басқа қыздар да шаналарымен заулатып келіп, бірінен сон бірі қарды бората жанымызға тоқтап жатыр. Әлгі қыздың ақындығын осы жерде сынап алғым келіп:

*Су ағар жылға сайдың жантығынан,
Өлеңімді қызға деген жарты қылман.
Зымырап тау басынан сырғығанда,
Етегіңе кесек-кесек қар тығылған, —*

дедім. Сонда қыз:

*Су ағар жылға сайдың жантығынан,
Мен де өлеңді тап сізге жарты қылман.
Етегіме кесек-кесек қар тығылса,
Жақын кел, асатайын артығынан, —*

деді.

— Бұдан кейін тілім байланып, ұялғанымнан кешкі қызойнаққа да бармай қалдым.

Сөзімізді қорыта келгенімізде, XIX ғасыр поэзиясында алатын өзіндік орны бар көрнекті ақын Орынбай халқымыздың аялай, қастерлей алып келген айтыс өнеріне жаңа леп қосып, келесі ұрпаққа байыта, түрлендіре жеткізушілердің бірі. Оның өміршең, өзекті өлең-жырлары, толғаулары өрісті ойларымен, шымыр өрілген ұйқастарымен ерекшеленіп тұрады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Мұқанов С. «Айтыстың» бірінші томына жазған алғы сөзі / Айтыс. — Алматы: Жазушы, 1965. — 9,10-б.
- 2 Каренов Р. Айтыстың асқан шебері // Қазақ әдебиеті. — 1994. — №46. — 18 қараша.
- 3 Каренов Р.С. Мәңгілік құндылықтар саңлақтары. — Қарағанды: «Қарағанды полиграфиясы» баспасы, 2000. — 224 б.
- 4 Қазақ ру-тайпаларының тарихы: Арғын. IX-т. — Үшінші кіт. — Алматы: «Алаш» тарихи-зерттеу орталығы, 2007. — 345,346-б.
- 5 Сүйіншіәлиев Х. Қазақ әдебиетінің тарихы. — Алматы: Санат, 1997. — 531 б.
- 6 Бес ғасыр жырлайды. — Алматы: Жазушы, 1984 — 2-т. — 57-б.
- 7 Жеті ғасыр жырлайды. — Алматы: Жазушы, 2004. — 389 б.
- 8 XIX ғасырдағы қазақ ақындары. — Алматы: Ғылым, 1988. — 89-б.
- 9 Ысқақов М. Орынбай туралы // Жұлдыз. — 1978. — №5. — 204–206-б.
- 10 Бигожаұлы Қ., Мұсаұлы Ф. Орынбай ақын // Жұлдыз. — 2001. — №1.
- 11 Қазақстан Ғылым академиясы: М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қолжазба қоры (633-к.) — 32–34-б.

Р.С.Каренов

Жизнь и творческая деятельность выдающегося акына Орынбая

К 190-летию со дня рождения

Автором изучены жизнь и деятельность выдающегося поэта-просветителя XIX столетия Орынбая Байгожаулы. Предложена родословная акына, уточнены даты его рождения и смерти в результате анализа различных источников. В статье дана краткая оценка творчества славного сына казахского народа.

R.S.Karenov

Outstanding akin Orynbay

Due s190 anniversary of his birth

The Studied life and activity of the prominent poet-просветителя XIX centuries Orynbay Baygozhauly. The Offered pedigree akyns, is elaborated date of his birth and deaths as a result of analysis of the different sources. Short estimation creative activity glorious of kazakh folk is Given.